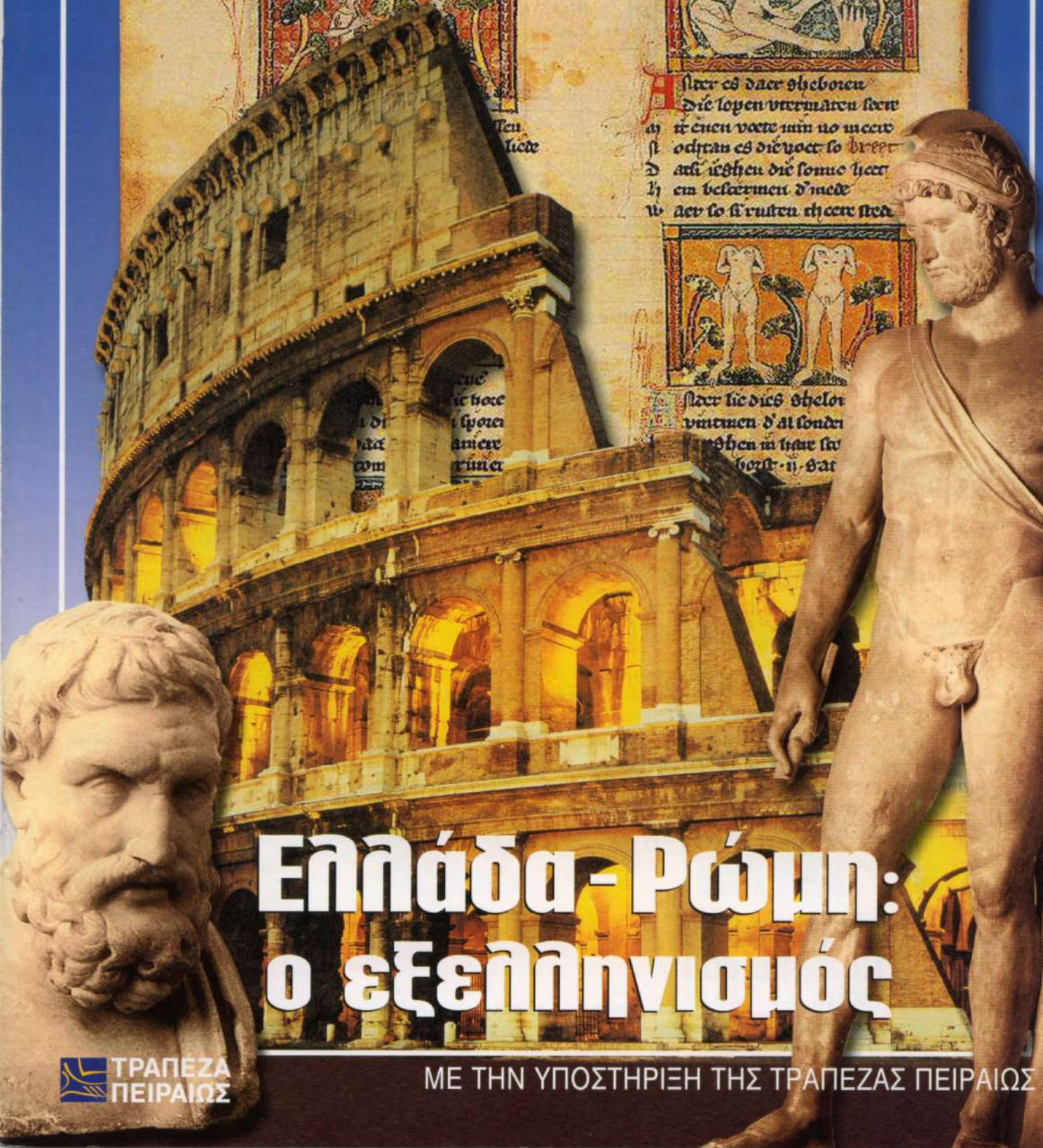

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

181

Ελλάδα - Ρώμη: ο εξελληνισμός

Δεν μπορώ να αντέξω, Ρωμαίοι πολίτες, τη Ρώμη ως μια εξελληνισμένη πόλη (*Graecam urbem*), αν και (εδώ που τα λέμε) ποιο ποσοστό από αυτό το συρφετό είναι πραγματικοί Έλληνες; (60-1)... Πες μου, τι νομίζεις ότι είναι αυτός ο οποίος μας ήρθε και έφερε μαζί του όποιον θέλεις; Δάσκαλος (*grammaticus*), ρήτορας (*rhetor*), γεωμέτρης (*geometres*), ζωγράφος (*pictor*), αλείπτης (*aliptes*), οίωνοσκόπος (*augur*), σχοινοβάτης (*schoenobates*), γιατρός (*medicus*), μάγος (*magus*): ο πειναλέος Γραικύλος (*Graeculus*) έχει άποψη για όλα.

Γιουβενάλης, Σάτιρα 3.60-1, 74-78

Σ

Του ΓΙΑΝΝΗ ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΥ
επικ. καθηγητή Πανεπιστημίου Κρήτης

το απόσπασμα που παραθέσαμε από την τρίτη σάτιρα του **Γιουβενάλη** (αρχές του 2ου αιώνα μ.Χ.) ο Ουμβρικός, ένας φτωχός και έντιμος Ρωμαίος πολίτης και παλιός φίλος του «ποιητή-συνομιλητή» του, ο οποίος δεν ταυτίζεται με τον Γιουβενάλη, στρέφεται σατιρικά πυρά του εναντίον των «Ελλήνων», ή σωσιότερα εναντίον όλων εκείνων οι οποίοι με εφόδια την ελληνική παιδεία και μόρφωση έχουν μετοικήσει από την Ανατολή στη Ρώμη για μια καλύτερη τύχη (στιχοί 58-125). Απαυδισμένος από την κατάντια της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την προσωπική του αποτυχία αποφασίζει να μετακομίσει από τη Ρώμη στην Κύμη. Στη

1. Αποψη του θεάτρου του Μαρκέλλου.
2. Μονομάχος σε μωσαϊκό από τα Λουτρά του Καρακάλλα

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ

1

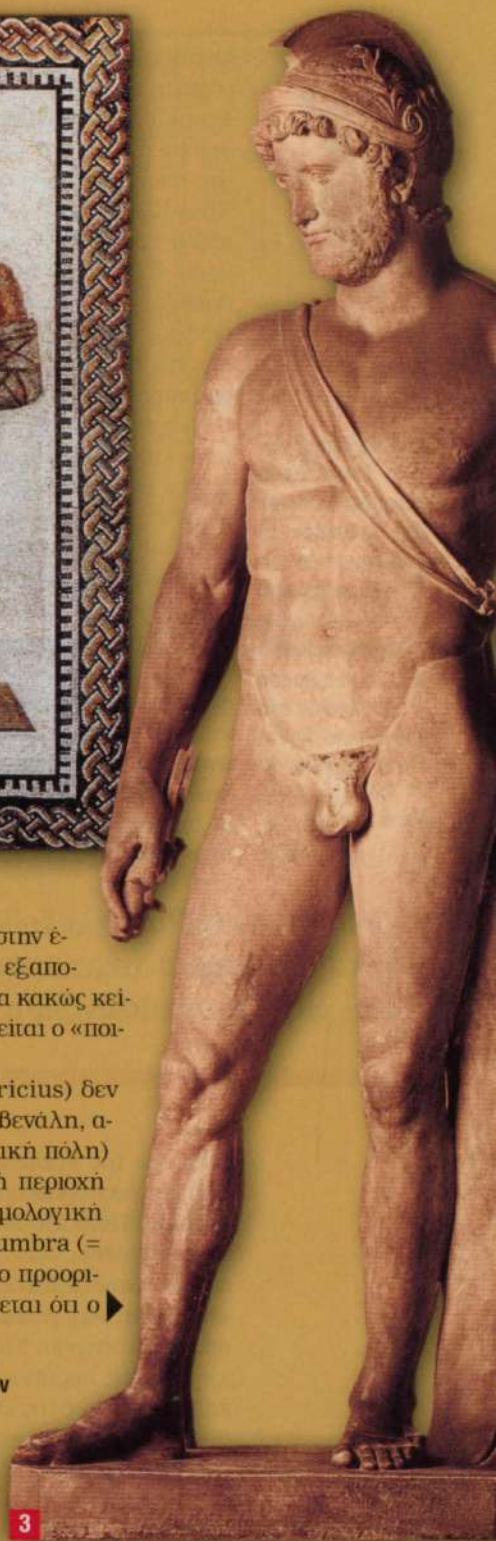

2

συνάντηση αυτή των δύο φίλων στην έξοδο της πόλης, ο Ουμβρικός εξαπολύει μια ανελέητη κριτική για τα κακώς κείμενα στη Ρώμη, την οποία αφηγείται ο «ποιητής-συνομιλητής» του.

Το όνομα Ουμβρικός (Umbricius) δεν αποτελεί δημιούργημα του Γιουβενάλη, αφού απαντά στους Ρυτεολί (Ιταλική πόλη) και παραπέμπει στην αγροτική περιοχή της Umbria. Εντούτοις, η ετυμολογική σχέση του ονόματος και με την umbra (= σκιά), σε συνδυασμό με τον τόπο προορισμού του Ουμβρικού, υπαινίσσεται ότι ο ▶

3. Ο θαυμασμός του Αδριανού για την ελληνική γλυπτική τον οδήγησε να παραγγείλει την αντικατάσταση της κεφαλής του Άρη από το άγαλμα (420 π.Χ.) του Αλκαμένη με το δικό του (Μουσείο Καπιτωλίου, Ρώμη)

3

Η ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ

4

4. Προτομή του Απολλωνίου Τυανέως, ο οποίος είχε αποσπάσει το θαυμασμό του αυτοκράτορα Αδριανού.
5. Τοιχογραφία (50 π.Χ.) από αίθουσα συμποσίου στο Boscoreale, κοντά στην Πομπηία, β' στιλ. Σαφής η χρήση της προοπτικής

Ουμβρικός, «ο κ. Σκιά» δηλαδή, μιλώντας εξ ονόματος των Ρωμαίων πολιτών αποτελεί και κυριολεκτικά σκιά του αλλοτινού ένδοξου και περήφανου εαυτού του και επιπλέον μετακομίζει στην Κύμη, όπου υπήρχε η σπηλιά για την κάθοδο στον Κάτω Κόσμο. Οι Ρωμαίοι πολίτες δεν έχουν πλέον καμιά τύχη στη Ρώμη, είναι «σκιές, ζωντανοί-νεκροί» του αλλοτινού τους εαυτού, αφού δεν μπορούν να συγκριθούν με όλους αυτούς τους παρείσακτους, Έλληνες και εξελληνισμένους μετανάστες από τις ανατολικές επαρχίες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Αναμφίβολα, η σάτυρα του Γιουβενάλη είναι προκλητικά υπερβολική, αλλά αυτός είναι και ο στόχος ενός σαυρικού ποιητή: να υποδύεται «ιερή αγανάκτηση» (indignatio) και «οργή» (ira) εναντίον των πάντων. Ωστόσο, η αντίδραση αυτή εναντίον των «Ελλήνων» δεν είναι ούτε πρωτοφανής ούτε αδικαιολόγητη. Παρόμοια σαφή μηνύματα είχαν ήδη εμφανιστεί κατά τον 3ο αιώνα π.Χ., αν όχι και νωρίτερα, όταν οι Ρωμαίοι ήρθαν για πρώτη φορά σε επαφή με τους Έλληνες στην Κάτω Ιταλία και στη Σικελία. Με τη ρωμαϊκή επέκταση προς ανατολάς κατά το 2ο αιώνα π.Χ. δημιουργήθηκαν και οι πρώτες «φιλελληνικές» ομάδες στη Ρώμη, οι οποίες υιοθετούσαν νέες, «ξενόφερτες» συνήθειες, με ονομαστότερο τον κύκλο των Σκιπίωνων.

Η Ρώμη «εξελληνίστηκε» ως προς τα εξωτερικά της χαρακτηριστικά, αλλά και ως προς τη σύνθεση του πληθυσμού της

Εναντίον του «φιλελληνικού» αυτού ρεύματος υπήρξαν αντιδράσεις με εντονότερες αυτές του Μάρκου Πορκίου Κάτωνα του Τιμητή, ο οποίος θεωρούσε την ελληνική παιδεία και διάνοηση ιδιαίτερα καταστρεπτικές για τα ρωμαϊκά ήθη (mos maiorum) και γενικότερα για τη ρωμαϊκή πολιτεία και κοινωνία. Μάλιστα, είναι γνωστές τουλάχιστον τρεις περιπτώσεις στις οποίες η Σύγκλητος και οι άρχοντες της Ρώμης πήραν δραστικά μέτρα απελαύνοντας Έλληνες φιλοσόφους και ρήτορες (το 173 π.Χ., το 161 π.Χ. και το 155 π.Χ.), ενώ ήδη το 186/5 π.Χ. η Σύγκλητος με δόγμα της προσπάθησε να εξαλείψει πλήρως τη λατρεία και τις μυθικές τελετές του Βάκχου/Διονύσου (Bacchus-Bacchanalia) από τη Ρώμη και την Ιταλία.

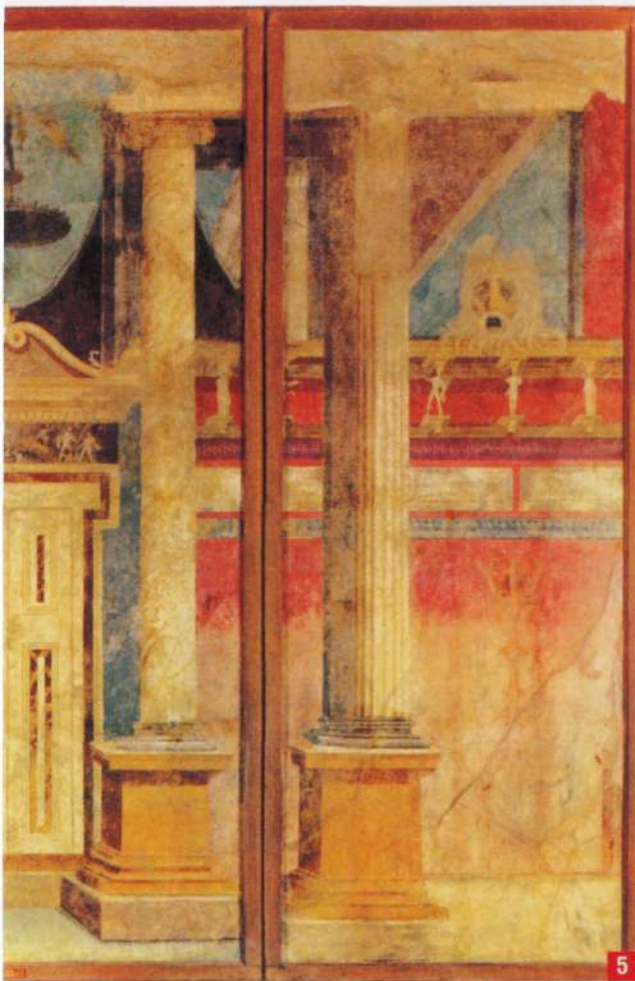
Οι φόβοι αυτοί του Κάτωνα φαίνεται ότι επαληθεύονται στις αρχές του 2ου αιώνα μ.Χ., αν πιστέψουμε την έστω και υπερβολική παρουσίαση του Γιουβενάλη. Η Ρώμη ως πόλη έχει «εξελληνιστεί»

όχι μόνον ως προς τα εξωτερικά της χαρακτηριστικά, αλλά και ως προς την ίδια τη σύνθεση του πληθυσμού της.

Ο χώρος συγκέντρωσης των πολιτών, το ρωμαϊκό forum (η αντίστοιχη «αγορά» των ελληνικών πόλεων) αποκτά ιδιαίτερη σημασία τόσο στη Ρώμη όσο και στις άλλες παλικές πόλεις. Ειδικά στη Ρώμη, σχεδόν κάθε αυτοκράτορας, από την εποχή του **Ιουλιού Καίσαρα** και μετά, επισκευάζει και καλλωπίζει ή κτίζει το δικό του forum, το οποίο συνιστά σημαντικό κέντρο της καθημερινής ζωής των Ρωμαίων πολιτών.

Οι ρωμαϊκές λεγεώνες και οι στρατηγοί που επιστρέφουν νικηφόροι από τις εκστρατείες στην Ανατολή μεταφέρουν μαζί τους κάθε είδους λάφυρα, είτε για λόγους χρηστικούς είτε κυρίως για λόγους διακοσμητικούς και επίδειξης: σκεύη καθημερινής χρήσης, ανδριάντες, αγάλματα, πίνακες ζωγραφικής, βιβλία, ρουχισμός, έπιπλα, ακόμη και στήλες με επιγραφές στα ελληνικά προκαλούν το θαυμασμό των Ρωμαίων, οι οποίοι εξοικειώνονται με τον εξ ανατολών πολιτισμό και σιγά σιγά τον υιοθετούν. Το εσωτερικό των κατοικιών, κυρίως των επαύλεων (villae) των πλουσίων, από το 2ο αιώνα π.Χ. αλλάζει όψη. Οι ανασκαφές στη Ρώμη, το

5

Ηράκλειο (Herculaneum) και την Πομπηία (Pompeii) έφεραν στο φως μια σειρά κατοικιών οι οποίες μαρτυρούν τις επιδράσεις της ελληνιστικής τέχνης, αλλά και το δημιουργικό τρόπο με τον οποίο σταδιακά η Ρώμη ενσωματώνει τα στοιχεία αυτά. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στον και' εξοχόν ιδιωτικό τους χώρο, μερικές φορές μάλιστα στους τοίχους των υπνοδωματίων τους, σώζονται ζωγραφικές παραστάσεις με θέματα από την ελληνική μυθολογία, όπως σκηνές από την *Οδύσσεια* του **Ομήρου**, αλλά και θέματα από λατρείες, όπως οι διονυσιακές τελετές μύησης που αναπαριστώνται στους τοίχους της βίλας των Μυστηρίων της Πομπηίας. Από την ελληνική ιστορία αντλεί το θέμα του το γνωστό τεραστίων διαστάσεων μωσαϊκό του Αλεξάνδρου από την οικία του Φαύνου στην Πομπηία. Απεικονίζει τη μάχη του **Μ. Αλεξάνδρου** εναντίον του Πέρση βασιλιά **Δαρείου Γ'** στην Ισσό, ενώ το μωσαϊκό του Νείλου από το ιερό της *Fortuna* στην Πραϊνεσίο φέρει σκηνές του φυσικού τοπίου του ποταμού της Αιγύπτου και μάλλον μιας επίσκεψης Ρωμαίου στρατηγού.

Επιπλέον, τα δημόσια οικοδομήματα, όπως οι ναοί, το forum, τα λουτρά, το θέατρο, ο ιππόδρομος, τα οποία επισκέπτεται ο Ρωμαίος πολίτης για να ασκήσει τα θρησκευτικά του καθήκοντα και τα πολιτικά του δικαιώματα, για να προμηθευθεί αγαθά

6

Τα δημόσια οικοδομήματα, όπως οι ναοί, τα λουτρά και το θέατρο, ανακαλούν στη μνήμη τα αντίστοιχα ελληνικά

και να ψυχαγωγηθεί, ανακαλούν στη μνήμη τα αντίστοιχα ελληνικά. Στους χώρους αυτούς αγάλματα, ανδριάντες, βωμοί, μνημεία, πολλά από τα οποία αποτελούν λάφυρα από την Ανατολή, δημιουργούν μια ξεχωριστή, κοσμοπολιτική ατμόσφαιρα. Από την εποχή του **Αυγούστου**, όταν η ρωμαϊκή ειρήνη (*pax romana*) επικρατεί στη λεκάνη της Μεσογείου και η Αυτοκρατορία αποκτά συγκεκριμένη δομή και οργάνωση, τα οικοδομήματα στη Ρώμη και τις ρωμαϊκές επαρχίες αποκτούν μνημειακή μορφή και η τέχνη χάνει τον ιδιωτικό της χαρακτήρα. Τα δημόσια έργα του Αυγούστου και των διαδόχων του στη Ρώμη και τις επαρχίες γίνονται φορείς της νέας αυτοκρατορικής ιδεολογίας και ασκούν καταλυτική επήρροη στην αισθητική και στο ύφος της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής, πλαστικής, ζωγραφικής, μικροτεχνίας, αντλώντας τη θεματολογία τους από την ελληνιστική εποχή και δημιουργώντας την ελληνορωμαϊκή τέχνη. ▶

6. Ιεροτελεστία μύησης στα Διονυσιακά μυστήρια. Νωπογραφία (50 π.Χ.) β' ρυθμού από την έπαυλη των Μυστηρίων της Πομπηίας

7

7. Λεπτομέρεια του μωσαϊκού του Αλεξάνδρου στην οικία Φαύνου στην Πομπηία, έργο του 1ου αιώνα μ.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης).
8. Σκηνή καθημερινής ζωής, συζήτηση γυναικών. Εγχρωμη τερακότα (200 π.Χ.) που προέρχεται ίσως από τη Μύρινα της Μ. Ασίας (Βοτανικό Μουσείο, Αθήνα)

Ετσι η Ρώμη σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα επικρατεί τις άλλες μεγαλουπόλεις της λεκάνης της Μεσογείου (την Αλεξάνδρεια, την Αθήνα, την Αντιόχεια), γίνεται πόλος έλξης για την τότε οικουμένη και αποκτά τον κοσμοπολιτικό χαρακτήρα που τόσο προκλητικά καυτηριάζει ο Ουμβρικός.

Ωστόσο, τα σημαντικότερα λάφτρα που μετέφεραν από τις νικηφόρες εκστρατείες τους στην Ανατολή οι Ρωμαίοι ήταν οι δούλοι, οι αιχμάλωτοι, οι όμηροι. Αυτοί στη νέα τους «πατρίδα» απασχολούνται με εργασίες τις οποίες ο Ρωμαίος πολίτης θεωρεί υποτιμητικές. Ο Ουμβρικός στο μικρό απόσπασμα από την τρίτη σάπυρα του Γιουβενάλη, σε μόλις δύο στίχους (3.76-7) αναφέρει εννιά (9) επαγγέλματα τα οποία ασκούν στη Ρώμη «Ελληνες» και από τα οποία μόνον τρία δηλώνονται με λατινικές λέξεις (pictor = ζωγράφος, augur = οιωνοσκόπος, medicus = γιατρός), ενώ τα υπόλοιπα 6 με ελ-

λνικές (grammaticus = δάσκαλος, rhetor = ρήτορας, geometres = γεωμέτρης, aliptes = αλείπιης, κυριολεκτικά αυτός που αλείφει κάποιον με λαδί στο γυμνάσιο ή στα λουτρά, ο χειρομαλάκτης και κατ' επέκταση ο γυμναστής/προπονητής αθλητών, schoenobates = σχοινοβάτης και magus = μάγος). Με τον παραστατικό αυτό τρόπο, τη χρήση δηλαδή ελληνικών και όχι λατινικών λέξεων, υποδηλώνεται ότι ακόμη και στο γλωσσικό επίπεδο οι «Ελληνες» έχουν ήδη εκτοπίσει τους Ρωμαίους. Λίγο παρακάτω (στίχοι 93-106) ο Ουμβρικός αναφέρεται στο ιδιαίτερο ταλέντο των «Ελλήνων» στην ηθοποιία, χαρακτηρίζοντάς τους «έθνος κωμωδών» (natio comoeda). Στη συγκεκριμένη όμως σάπυρα του Γιουβενάλη τα όρια κωμωδίας και τραγωδίας είναι σκόπημα δυσδιάκριτα. Η περίπτωση του Ουμβρικού αυτή καθαυτή είναι τραγική. Ωστόσο, με τον υπερβολικό του λίβελο ο Ουμβρικός μεγαθύνει και τη δική του αποτυχία, η οποία τον οδηγεί στη φυγή από τη Ρώμη, και έτσι καταλήγει ο ίδιος φαιδρό πρόσωπο.

Τα προαναφερθέντα επαγγέλματα έχουν άμεση σχέση με την καθημερινή ζωή των Ρωμαίων. Για θέματα υγείας οι Ρωμαίοι ήταν υποχρεωμένοι να εμπιστευθούν τους «Ελληνες» γιατρούς που ζούσαν στη Ρώμη από την εποχή του Κάτωνα του Τιμητή.

Οιωνοσκόποι και μάγοι ήταν πανταχού παρόντες, αντιπροσωπεύοντας άλλη μια κατηγορία στην οποία οι «Ελληνες» είχαν παράδοση

8

9

Για τη μόρφωση των παιδιών τους εμπιστεύονταν τους «Ελληνες» δασκάλους, ενώ για την ολοκλήρωση των σπουδών έστελναν τα παιδιά τους να μαθητεύσουν κοντά σε ρήτορες και φιλοσόφους στις φιλοσοφικές σχολές κυρίως της Αθήνας.

Η ψυχαγωγία των Ρωμαίων –τα συμπόσια στο σπίτι, η επίσκεψη στα λουτρά ή τα δημόσια θεάματα στον ιππόδρομο και το θέατρο– βασιζόταν στους υπηρέτες, τραγουδιστές, χορεύτριες, χειρομαλάκτες, μονομάχους, ηθοποιούς, σχοινοβάτες και θεατρίνους, οι οποίοι στην πλειονότητά τους ήταν «Ελληνες» δούλοι ή απελεύθεροι. Μουσική και χορός, άσκηση του σώματος στο γυμνάσιο, αλλά και θέατρο αποτελούσαν απασχολήσεις τις οποίες οι Ρωμαίοι όχι μόνο περιφρονούσαν, αλλά και τις θεωρούσαν καταστρεπτικές και επικίνδυνες για τα πατριπαράδοτα ήθη τους, γιατί πίστευαν ότι εκδηλώνουν τον άνθρωπο, τον προτρέπουν προς ομοφυλοφιλικές σχέσεις και τον εθίζουν στο ψέμα και την προσηγορία. Η αφθονία των αγαθών και ο πλούτος που εισέρρεαν στη Ρώμη δημιουργούσαν την ανάγκη τεχνικών πάσης φύσεως, γεωμετρών, γλυπτών, ζωγράφων για νέες κωροθετήσεις, κατασκευές, αλλά και για τη διακόσμηση των κτιρίων σύμφωνα με τη

νέα, κάθε φορά, μόδα.

Τέλος, οιωνοσκόποι και μάγοι ήταν πανταχού παρόντες αντιπροσωπεύοντας άλλη μια κατηγορία στην οποία οι «Ελληνες» είχαν παράδοση. Η θρησκευτική συνείδηση των Ρωμαίων, όπως και των Ελλήνων, δεν βασιζόταν στην κατήχηση ούτε διαμορφωνόταν με τη συστηματική διδασκαλία δογμάτων. Ο Ρωμαίος μάθαινε για θυσίες και προσευχές, μαντείες και μαγεία, γάμους και κηδείες εμπειρικά και σταδιακά, καθώς συμμετείχε υποχρεωτικά στις τελετουργίες που εκτελούσε ο αρχηγός της οικογένειας (paterfamilias) και οι αναγνωρισμένοι αλλά «κοσμικοί ιερείς» του κράτους. (Και στην Ελλάδα και στη Ρώμη η ιεροσύνη ήταν κοσμική, αφού ως ιερέας μπορούσε να υπηρετήσει οποιοσδήποτε πολίτης, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις). Σχετικά νωρίς, το ίδιο το ρωμαϊκό κράτος αναγνώρισε επίσημα τελετουργίες, λατρείες και γιορτές με σαφείς ελληνικές επιδράσεις, οι οποίες ▶

9. Μουσικοί σε ψηφιδωτό του Διοσκουρίδη του Σάμιου (3ος αιώνας π.Χ.) στην «έπαυλη του Κικέρωνα» στην Πομπηία (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης)

Την εποχή του Αυγούστου οι δούλοι και οι απελεύθεροι αποτελούσαν περίπου το 1/3 του πληθυσμού της πόλης

10. Η γραφειοκρατία των απελευθέρων συχνά καθόριζε την τύχη των ανώτερων τάξεων. Ανάγλυφο πωλήτριας σε ρωμαϊκό φαρμακείο (Μουσείο dell Civilita Romana, Ρώμη)

βοηθούσαν στο να κατευνάσουν πάθη, ανάξια του Ρωμαίου πολίτη, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τους σιβυλλικούς χρησμούς τους οποίους συμβουλευόνταν οι άρχοντες και η Σύγκλητος σε κρίσιμες περιστάσεις. Όπως όμως συμβαίνει σε κάθε κοινωνία, οιωνοσκόποι, μάγοι και αστρολόγοι εκμεταλλεύονταν την αφέλεια των πολιτών και πιθανόν τις πραγματικές συναισθηματικές και ψυχικές τους ανησυχίες με ιδιαίτερα απογοητευτικά αποτελέσματα. Χαρακτηριστική, αλλά όχι πρωτόγνωρη περίπτωση αποτελεί ο **Απολλώνιος** από τα Τύανα της Καππαδοκίας, ο οποίος ως θαυματοποιός προκάλεσε το θαυμασμό του αυτοκράτορα **Αδριανού** και της συνοδείας του (Φιλίστρατος, *Τα ες τον Τυανέα Απολλώνιον*).

Στην πλειονότητά τους οι επαγγελματίες αυτοί ήταν δούλοι ή απελεύθεροι. Παρ' όλο που η δουλεία αποτελούσε χαρακτηριστικό ολόκληρης της λεκάνης της Μεσογείου, οι ίδιοι οι Ρωμαίοι διατηρούσαν το μεγαλύτερο αριθμό δούλων ή απελευθέρων.

Αποτελούσε πρόκληση, ότι αιτήματα Ρωμαίων έπρεπε πρώτα να εγκρίνονται από το γραφειοκρατικό παρασκήνιο των απελευθέρων

Σε αυτούς είχαν εκχωρήσει ιδιωτικές αλλά και κρατικές αρμοδιότητες, με φυσικό επακόλουθο τη σταδιακή και πλήρη εξάρτησή τους από το προσωπικό αυτό. Κάθε είδους χειρωνακτική εργασία στους αγρούς και στο σπίτι, στα δημόσια κτίρια και στις δημόσιες υπηρεσίες γινόταν από δούλους και απελευθέρους, οι οποίοι, σύμφωνα με τους πιο συντηρητικούς υπολογισμούς, την εποχή του Αυγούστου αποτελούσαν περίπου το 1/3 του πληθυσμού της Ρώμης (από τους 900.000-950.000 κατοίκους οι 300.000-350.000 ήταν δούλοι), ενώ στις επαρχίες το ποσοστό αυτό μάλλον μειωνόταν περίπου στο 1/4 ή 1/5. Παραδείγματα Ρωμαίων πολιτών οι οποίοι είχαν στην κατοχή τους εκατοντάδες και σπανιότερα χιλιάδες δούλους δεν λείπουν, αλλά η σταδιακή στελέχωση της κρατικής μηχανής με δούλους και απελευθέρους υπήρξε καταλυτική, και μερικές φορές άκρως επικίνδυνη. Μόνο σε μία από τις πολλές κρατικές υπηρεσίες της Ρώμης, αυτήν της ύδρευσης, απασχολούνταν σε μόνιμη βάση 700 δούλοι (**Φροντίνος**, *De aquaeductu urbis Romae* 116-7), ενώ, μετά την οργάνωση της αυτοκρατορικής διοίκησης από τον Αύγουστο και τη στελέχωσή της από τους προσωπικούς του δούλους και απελευθέρους, κατά κανόνα τις ανώτατες κρατικές λειτουργίες επιτελούσαν οι αυτοκρατορικοί απελευθέροι (*Caesaris Augusti liberti*) ως «υπουργοί» του αυτοκράτορα.

Ο Γουβενάλης σατιρίζει ορισμένους διάσημους απελευθέρους, τον **Πάλλαντα** (1.109) και τον **Νάρκισσο** (14.329), οι οποίοι έφτασαν να κατευθύνουν τις τύχες του ρωμαϊκού κράτους: ο πρώτος, με την εξωφρενική για τα δεδομένα της εποχής περιουσία άνω των τριακοσίων εκατομμυρίων σιστερτίων, διαχειριζόταν το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο και τα οικονομικά (*a rationibus*), και ο δεύτερος τις εξωτερικές υποθέσεις (*ab epistulis*). Την τρίτη σημαίνουσα θέση για τα αιτήματα ή τα εσωτερικά (*a libellis*) κατείχε για κάποιο διάστημα ο **Κάλλιστος**. Αντίθετα, ο **Στάτιος** (*Silvae* 3.3) απευθύνει στον πρόγονά του **Κλαύδιο Ετρούσκο** έναν παρηγορητικό λόγο (*consolatio*) για το θάνατο του πατέρα του **Τιβερίου** από τη Σμύρνη. Εκθειάζει τις ικανότητες και τις αρετές που επί σειρά ετών επέδειξε ως ανώτερος υπάλληλος επί των οικονομικών και τελικά ως διάδοχος του Πάλλαντα.

Χωρίς αμφιβολία, αποτελούσε πρόκληση και ήταν ιδιαίτερα οδυνηρό το γεγονός ότι αιτήματα πάσης φύσεως των συγκλητικών, ιππέων και απλών πολιτών, αλλά και των ξένων αντιπροσωπειών προς τον αυτοκράτορα των Ρωμαίων, έπρεπε πρώτα να εγκρίνονται και σε αρκετές περιπτώσεις να απορρίπτονται από το γραφειοκρατικό παρασκήνιο των α-

11

πελεύθερων. Στις ιδιαίτερα ταραγμένες και κρίσιμες στιγμές της δυναστείας των Ιουλιοκλαυδίων (27 π.Χ.-68 μ.Χ.) και των Φλαβίων (69-96 μ.Χ.), η παρέμβαση των απελευθέρων υπήρξε καταλυτική, αφού για μικρά χρονικά διαστήματα η διακυβέρνηση της Αυτοκρατορίας βρισκόταν στα χέρια τους είτε λόγω ανικανότητας ή έλλειψης ενδιαφέροντος των αυτοκρατόρων είτε λόγω του κενού εξουσίας κατά τη διαδοχή.

Η επικράτηση των «Γραικύλων» του Γιουβενάλι στη Ρώμη είναι ολοκληρωτική, αλλά αυτή η Ρώμη είναι εν πολλοίς ποιητικό του δημιούργημα. Παρά τις έντονες διαμαρτυρίες του Κάτωνα και τα υπερβολικά σκληρά μέτρα καταστολής, η πλειονότητα των Ρωμαίων επέλεξε χωρίς κανένα δισταγμό την αντιπαράθεση και το δημιουργικό ανταγωνισμό με τον ελληνικό πολιτισμό, ακόμη και στο επίπεδο της καθημερινής τους διαβίωσης, με αποτέλεσμα τη δημιουργία του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού της Μεσογείου. Ο «ποιητής-συνομιλητής» του Ουμβρικού, ενώ συμμερίζεται την κριτική του, δεν τον ακολουθεί στην Κύμη, ίσως γιατί τελικά δεν πείθεται ότι η φυγή από τη Ρώμη αποτελεί λύση. Αλλωστε, περίπου την ίδια εποχή (117-138 μ.Χ.) η Ρώμη είναι «ελληνική» πόλη όχι μόνο εξαιτίας του συρφετού των Γραικύλων, αλλά και γιατί τις τύχες της κυβερνά ο αυτοκράτορας **Αδριανός**, τον οποίο αρ-

κετοί αποκαλούσαν Γραικύλο, επειδή η παιδεία του ήταν περισσότερο από όσο έπρεπε ελληνική και η πνευματική του συγκρότηση έτεινε προς τον ελληνικό πολιτισμό (*imbutusque inpensius Graecis studiis, ingenio eius sic ad ea declinante, ut a nonnullis Graeculus diceretur*, *Historia Augusta de vita Hadriani* 1.5-2.1).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- K. Christ, *The Romans*, tr. C. Holme, Berkeley and Los Angeles 1984
 A.M. Duff, *Freedmen in the Early Roman Empire*, Cambridge 1958
 D. Feeney, *Literature and Religion at Rome. Cultures, Contexts and Beliefs*, Cambridge 1998
 K. Freudenberg, *Satire of Rome. Threatening Poses from Lucilius to Juvenal*, Cambridge 2001
 S. Goldhill (ed.), *Being Greek under Rome*, Cambridge 2001
 F. Graf (επιμ.), *Εισαγωγή στην Αρχαιολογία*, τόμ. Β: Ρώμη, μτφρ. Δ.Ζ. Νικήτας, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2001
 F. Graf, *Magic in the Ancient World*, tr. F. Philip, Cambridge, Mass. 1997
 J. Madden, *Slavery in the Roman Empire. Numbers and Origins*, *Classics Ireland* 3 (1996)
 Ν. Πετρόχειλος, *Ρωμαίοι και Ελληνισμός. Μια διαλεκτική σχέση*, μτφρ. Ε. Περάκη-Κυριακίδου, Στρατής Κυριακίδης, Αθήνα, Παπαζήσης, 1984
 Ν.Η. Ramage-A. Ramage, *Ρωμαϊκή τέχνη*, μτφρ. Ι. Ιωακείμίδου, επιμ. Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2000

11. Το Forum Romanum, η Ρωμαϊκή Αγορά, επίκεντρο της καθημερινής ζωής των Ρωμαίων